

Kırşehir ve

Mucur

Hallılarının

Sözlüğü - I

Doç. Dr. Bekir DENİZ *

Türkiye’de Türk sanatı ve sanat tarihi yüzyıla yakındır akademik bir eğitim vermesine rağmen, ortak bir terim birliği kurulamamıştır. Mevcut Sanat ve Sanat Tarihi Ansiklopedi ve Sözlükleri de bu eksikliği giderememiştir.¹ Günümüzde kullanılan pek çok terim Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce’den alınmadır.

Aynı eksiklik sanatın diğer dallarında da vardır. Sözelimi Türk dokuma ve tekstil sanatı hakkında bir sözlük yoktur. Mevcut çalışmalar tarihi kaynaklardaki terimlerin açıklanması şeklindedir.² Bu alanda çalışan araştırmacılar eksikliği bilmesine rağmen henüz bir sözlük de yapılamamıştır. Mevcut sözlük denemeleri, iyi niyetli çalışmadan öte, arzu edilen seviyede değildir.³

Konuyla ilgilenen araştırmacılar ve dokumayla ilgilenenlerin ortak kaygısı, Anadolu’yu bir bütün olarak ele alıp, mükemmel bir sözlük yapabilmektir. Ancak, Anadolu’nun geniş topraklarında dokuma merkezlerinin hepsini araştırmak, ortak bir sonuca ulaşmak çok uzun bir çalışmayı gerektirmektedir. Anadolu’da her köyün, her kasabanın bir dokuma merkezi olduğu düşünülürse işin önemi ve büyüklüğü daha iyi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle küçük sözlük denemelerinden yola çıkılarak bütüne ulaşmanın daha doğru olacağı inancındayız.

Bu alanda yapılacak çalışmaların masa başından çok alan araştırmasıyla tesbiti mümkündür. İsimlendirmelerin yakıştırma değil, dokuyucunun kullandığı gerçek kelimeler olması en doğru seçimdir.

Bu şekilde yapılacak çalışmaların ardından, her kelimenin özenle tanımlanması ve etimolojisinin yapılması gerekmektedir. Dilbilimcilerin yapacağı bu çalışma ile kelimenin kökeni ve bugünkü kullanış şeklinin tespit edilebileceği düşüncesindeyiz.

Bu usülle hazırlanacak sözlük denemeleriyle Türk Dokuma Sanatı Sözlüğü tamamlanacak, Türk Dokuma Sanatı Tarihi adına bir eksikliğimiz giderilecektir. Burada sunduğumuz çalışma, 1977-1982 yıllarında yörede yaptığımız araştırmalardan derlediğimiz küçük bir denemedir.⁴

AÇIK RENK : (<tü. aç - ı - k + fa. renk)

FK. Y.S. FK.

Mavi renk (Kırşehir, Mucur)

AĞIRŞAK :

(<tü. ağır + şa - k < *ağır- “eğirmek”) // egir- “eğirmek”+ çak)

FK. FF. Fİ.

> *egir - çek > *evirçek > *eyirçek > erişek

FK. Fİ.

Yün veya pamuğun iplik haline getirilmesinde kullanılan iğ’in kendi eksenini etrafında dönmesini sağlayan ahşap veya taş ağırlık (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Konya, Niğde, Kayseri, Nevşehir). Artvin çevresinde “ağısak, ağışak” diye de bilinir.⁵

ALTI-ÜSTÜ : (<tü. alt - ı ____ üst - ü)

İ.K. iy.eki İ.K. iy.eki

Halının her yanı, her tarafı. Halının atkı, çözgü ve düğümlerinin malzemesini belirtirken kullanılan genel isimlendirme (Kırşehir, Mucur, Konya, Niğde).

ARAPELİ : (<tü. arap “uğur” + el - i)

İ.K. iy.eki

El motifi; halk arasındaki inanca göre, her insanın, o’nu kötülüklerden koruyan bir *arabı* (uğuru-koruyucusu) vardır. Bu nedenle el, uğur-nazar işareti sayılır (Kırşehir, Mucur, Niğde, Aksaray, Konya).

ARAGEÇKİ : (>tü. ara + geç - ki)

İ.K. FK. Fİ.

Dokuma anında, her dokuma sırasından sonra, düğümleri sıkırtmak için çözgü (arış) ipleri arasında enlemesine geçirilen ip (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Konya). Anadolu’da araatki, atki, argaç, gecki, arageçki (Konya, Niğde, Kayseri, Yozgat, Sivas, Emirdağ (Afyon), Uşak, Manisa, Çanakkale), argeç (Manisa, İzmir, Çanakkale, Muğla) isimleriyle de bilinir.

BAŞ HALI : (<tü. baş + halı)

İ.K. İ.G.

Eski evlerde misafir odasına baş oda, evin sokağa bakan kısmına baş ucu, buraya serilen en güzel halıya da baş halı denir. Oda düzenlemesinde, odanın en iyi yerine (baş ucu) serilen halı. Sedir halısı (Kırşehir, Mucur).

BOŞ : (tü.)

Çözgü iplerinin, mazı’ya (bazı - levent) aktarılmak üzere, yerde çözümlü, meses’e (mezar çubuğu) geçirilecek hale getirilmesi (Kırşehir, Mucur).

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

- 1 C.Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, cilt IV, İstanbul 1975; A.Turani, *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1965; M.Sözen-U.Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1992.
- 2 Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Ankara 1967; M.E.Özen, “Türkçe’de Kumaş Adları”, *Tarih Dergisi*, sayı XXXIII, Mart 1980/81, İstanbul 1982, s. 291-340.
- 3 L.Rasonyi, “Türklerde Halıcılık Terimleri ve Halıcılığın Menşeli”, *Türk Kültürü*, Aylık Dergi, TKAE, sayı 103, Ankara, Mayıs, 1971, s. 614-627; T.Gülensoy, “Türk Halı Sanatında Uşak Halları ve Halıcılık Tabirleri”, *Sümerbank*, sayı 155, Ankara 1975, s.3-4; B.Balpınar Acar, *Kilim-Cicim-Sili-Sumak, Türk Düz Dokuma Yayınları*, İstanbul 1982, s. 111-117; H.Açıkgöz, “Türkçe’de Halı ve Halıcılık Terimleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Halları Özel Sayısı*, sayı 32, Ekim 1984, s. 137-188; *Zanaat Terimleri Sözlüğü*, T.D.K. yayını, Ankara 1976; *Derleme Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, sayı 211/1, Ankara 1993.
- 4 B.Deniz, “Kırşehir Halları”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, cilt III, İzmir 1984, s.25-81; B.Deniz, “Kırşehir Halları”, *Bilim Birlik Başarı*, yıl 12, sayı 47, 1986, s.18-24; B.Deniz, “Mucur Halları”, *Bilim Birlik Başarı*, yıl 12, sayı 48, 1987, s.20-24. Bu çalışmada kelimelerin etimolojisi E.Ü.Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü öğretim üyelerinden Sayın Prof.Dr. Günay Karaağaç tarafından yapılmıştır. Yardımlarından dolayı kendisine teşekkür ederim. Sayın G.Karaağaç ile birlikte hazırladığımız, kelimelerin etimolojisini de konu alan Halı ve Düz Dokuma Yayın Sözlüğü yayına hazırlanmış vaziyettedir.
- 5 *Derleme Sözlüğü*, cilt I, s.92.

BOZ : (tü.)

Yeşil-mavi karışımı renk (Kırşehir, Mucur, Aksaray).

BOYA PÜRÜ : (< tü. boya + pür - ü)

Kök boya (Kırşehir, Mucur).

CEHRİ : (< frs. cehri)

Kahverenginin elde edilmesinde kullanılan, dağda yetişen, nohut büyüklüğünde meyveleri olan, boyama özelliği bulunan bir bitki. Osmanlı döneminin ihraç maddelerindedir (Kırşehir, Mucur, Kayseri, Konya, Aksaray, Niğde, Nevşehir). (Lat. Rhamnus pepiolaris. Kuzu otu diye de tanınır).⁶ Merzifon, Gemerek, Yalvaç'da "cehni, cehre, çehri" diye de bilinir.⁷

CEVİZİ RENK : (frs. cevizi + frs. renk)

Taze ceviz kabuğu (teür) rengindeki yeşil renk (Kırşehir, Mucur).

ÇATIK KAŞ : (< tü. çat - ı - k + kaş)

Halının dar kenar bölümünde kullanılan, bir ters bir düz yerleştirilmiş, küçük çiçek motifleri (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Niğde, Konya).

ÇEZGİ : (< tü. çez - gi < çes - < etü. çes - / yeş - "çözmek")

Tezgâha dik gerilen iplere verilen isim (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Niğde, Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan). Anadolu'da Çözgü, çeçgi, eriş, erişi, arış (Aksaray, Konya, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Yozgat, Çorum, Tokat, Amasya, Afyon, Uşak, Manisa, İzmir, Çanakkale), ip (Manisa, İzmir, Çanakkale) isimleriyle de bilinir.⁸

ÇIKRIK :

(< tü. *çağır - ı - k < *çağır "dönmek, döndürmek" -teğir- ~egir- / * ağır-)

(Eski Türkçe'de: Çıgır: Değirmen, çark, dolap çıkırığı ve ip çıkırığı, makara mánalarında. Anadolu ağızlarında: Çıgırık, çırık, elicek, kölece, kelepçen, kollu, yüğrük, yürük var).⁹ Yünün iplik haline getirilmesinde kullanılan, ahşap veya demirden yapılmış, kol veya ayak yardımıyla döndürülen bir kasnak ve bu kasnağa bağlı olarak dönen, eğrilen ipin üzerine satıldığı, bir milden (iğ) meydana gelen ip eğirme aleti (Kırşehir, Mucur, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Aksaray, Konya, Yozgat, Çorum, Ankara). Denizli, Bolu civarında "çıkırık, çırık" isimleriyle bilindiği söylenmektedir.¹⁰

ÇİFTLEME¹¹ : (< frs. çift + tü. -le - me)

Çift düğüm, Türk düğümü, Düğümün çift çözgüye bağlanması (Kırşehir, Mucur).

ÇİĞ : (tü.) (1-ham, olamamış 2-genç, taze)

Akı ve düğüm ipinin (arameçki) bükümsüz hali (Kırşehir, Mucur, Niğde, Aksaray, Konya).

ÇİLE : (< frs. çihil - e)

1. Halı kalitesinin belirlenmesinde kullanılan ölçü birimi (birim çözgü sayısı) tayin edilir. 20 çift ipe bir çile denir: 20 x 2 = 40 tek ip. Sözelimi, Kırşehir'de oda halısı 14 çile çözgüden dokunur (14 x 40 = 560 tek ip) (Kırşehir, Mucur, Yozgat, Çorum, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Konya, Aksaray, Manisa, İzmir).

2. Eğrilen iplerin dirsek üzerinde dolandırılmasıyla elde edilen iplik kangalı, gelep (Kırşehir, Mucur, Yozgat, Çorum, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Konya, Aksaray).

DAR SU : (< tü. dar + su)

Halının en dışında yer alan süslemeli veya süslemesiz kuşak-kenar (Kırşehir, Kayseri, Mucur, Niğde, Konya, Aksaray).

DEVE TÜYÜ : (< etü. töbe tügi)

Açık kahverengi (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Niğde, Konya).

DOLU : (< etü. tol - u - g)

Yerde hazırlanan (çözülen) çözgü iplerinin mezar çubuğuna (meses) geçirilmesi, mezar çubuğuna geçirilmiş hali (Kırşehir, Mucur).

EBE SAÇI RENGİ :

(< etü. ebe ~eme "ana" + saç - ı + frs. reng - i)

Gri renk (Kırşehir, Mucur).

ENLİ KENAR : (< tü. en - li + frs. kenar)

Halının dışındaki büyük-geniş kenar suyu (Kırşehir, Mucur). Bazı yörelerde ayak diye bilinir (Aksaray, Konya, Kayseri, Niğde, Nevşehir).

ERİŞ : (< tü. er - iş)

bkz., çeçgi/çözgü. (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Yozgat, Çorum). Anadolu'da, Afyon, Burdur, Denizli, İzmir, Çanakkale, Bursa, Kocaeli, Bolu, Trabzon, Ordu, Erzurum, Maraş, Sivas, Ankara, Mersin, Muğla, Kırklareli, Isparta, Adana çevresinde aynı isimle anılmaktadır.¹²

FİSTİKİ YEŞİL :

Fıstık rengi. Açık yeşil (Kırşehir, Mucur).

FES RENGİ :

Vişne rengi¹³ (Kırşehir, Mucur).

FİTİL : (< ar. Fetil)¹⁴

Yünün eğirilmesi sırasında, kolayca eğirebilmek için, yuvarlak bir şekle getirilip kol üzerine dolanması (Kırşehir, Mucur, Niğde, Kayseri, Aksaray, Konya). bkz., sümeç.

Anadolu'da süme, sümeç, sümek, sömek isimleriyle de bilinir (Kayseri, Yozgat, Çorum, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Konya, Isparta, Afyon, Uşak, Manisa, İzmir, Çanakkale).

FLOTE : (Alm.)¹⁵

1. Kök boya yapımı sırasında, ipin boya kökleriyle birlikte kaynatılması ardından, iplerin alınmasından sonra geriye kalan su. 2. İpin doğal ve bitkisel boyalarla (cehri, ceviz yaprağı, şap ve su ile birlikte kaynatılması) boyanması sonrasında ortaya çıkan (cevizi renk) yeşil renkli boya suyu.

Bu su ile, sentetik veya bitki dal ve yapraklarından elde edilen boya, ipe birlikte yeniden kaynatıldığında, ipler yeni katılan boyanın rengine dönüşür. Bir bakıma bu su katalizör görevi yapar. Yeni elde edilen renk ilk boyamada elde edilen renk kadar sağlam ve kalıcı olur (Kırşehir, Mucur).

GELEP : (< frs. Keläbe)

Eğrilen iplerin (yumak) boyama sırasında, boyayı daha iyi emebilmesi için çile haline getirilmesi¹⁶ (Kırşehir, Mucur, Kayseri, Sivas, Niğde, Nevşehir, Aksaray, Konya, Afyon, Uşak, Manisa, İzmir, Çanakkale). Afyon, Isparta, Denizli, Burdur, Amasya, Tokat, İçel, Antalya, Muğla çevresinde kelep şeklinde de söylenir.¹⁷

GERGER : (< tü. ger- fiilinden emir çekimi)

Sentetik boya ile boyanacak yün iplerin boyanmadan önce bağ yaprağı, karamık otu, elma yaprağı ve sarı renkli sentetik boya ile birlikte kaynatılmasından sonra ortaya çıkan karışım suyu. Bu su ile yapılan boyama işlemine de *gerleme* denir (Kırşehir, Mucur, Aksaray).

⁶ T. Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, T.D.K. Yayını, Ankara 1994, s.58, 193; Görüldüğü yerler için bkz., a.g.e., s. 58, 193.

⁷ *Derleme Sözlüğü*, cilt III, s. 876.

⁸ Bozan -Es. Arapkir -MI. Savaştepe - Ba. de "çeçgi" denir. Bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt III, s.1156.

⁹ H. Açıkgöz, a.g.m., s. 147.

¹⁰ *Derleme Sözlüğü*, cilt III, s.1168.

¹¹ H. Açıkgöz, a.g.m., s.167'de "çift arış ipliğine düğüm atmak suretiyle halı dokuma" diye tanımlar.

¹² *Derleme Sözlüğü*, cilt V, s. 1771. Başka anlamları için bkz., s.1772.

¹³ *Türkçe Sözlük*, T.D.K. yayını, cilt I, Ankara 1983, s. 403'de "koyu kırmızı renk, bu renkte olan" şeklinde tanımlanır.

¹⁴ *Turkish and English Lexicon*, by. Sir James W.Redhouse, İstanbul 1927, s.1366.

¹⁵ Almanca'da Flotte kelimesi "dokumacılıkta boya için hazırlanan karışım suyu" anlamında da kullanılır. Aynı kelime Kuzey ülkelerinde de vardır (teut.). Bkz., Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, 19. Auflage Bearbeitet Von Walter Mutzka, Walter De Gruyter & Co.Berlin 1963, s. 208.

¹⁶ H. Açıkgöz, a.g.m., s.150'de "İlgirdan elde edilen iplik kangalı, çile" diye tanımlar.

¹⁷ *Derleme Sözlüğü*, cilt VI, s.1975-76.

GEZ : (< etü. kez // *ker, kert-) İstar (hana) yan ağaçlarına, kücü ağacının üzerine oturması için yapılmış girinti (Kırşehir, Mucur).¹⁸ Anadolu'da *kertik* de denir¹⁹ (Konya, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Aksaray).

GÖBEK : (< tü. köp - e - k)

İ.K. İ.F. F.İ.

Halının ortasındaki top, madalyon (Kırşehir, Mucur, Yozgat, Çorum, Sivas, Kayseri, Konya, Aksaray, Niğde, Nevşehir).

GÖMME İSTAR : (< tü. göm - me + frs. istar)

F.K. F.İ. İ.K.

Bir ucu tavana tutturulmuş, bir ucu toprağa gömülü, dik dokuma tezgâhı (Kırşehir, Mucur, Nevşehir, Niğde, Aksaray, Konya, Kayseri, Çorum, Sivas, Yozgat, Afyon).

GÜCÜ : (< etü. ketük // *keçük, *köçük) Çözgü iplerinin karışmasını önlemek için, tezgâhın orta yerinde, iplerin bir altından bir üstünden geçirilerek, ipler arasında yerleştirilen ağaç: İplerin kaymasını önlemek için, gücü üzerine, iplerden her biri arasına, küçük çiviler çakılır veya iplerden her biri, ayrı bir iple, ipler rahat hareket edebilecek şekilde, teker teker gücüye bağlanır. Bu yapılmazsa ipler kayabilir. Dokunan halı da eğri büğrü (pot) olur²⁰ (Kırşehir, Mucur, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Konya, Aksaray).

Anadolu'da kücü, güzü, küzü (Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Afyon, Manisa, İzmir, Çanakkale) güzü göcçe (Bergama-İzmir) isimleriyle de tanınır.²¹

GÜL : (frs.)

1. Gül 2. Çiçek (Kırşehir, Mucur).

GÜL KURUSU : (< frs. gül + tü. kuru - su)

İ.K. iy.eki

Gül kurusu rengi (Kırşehir, Mucur).

HALI DÜŞÜRME : (< tü. halı + düş - ü - r - me)

İ.G. F.K. Y.S. F.F. F.İ.

Sal ve düşür fiilleri çeşitli şivelerde "kurmak, inşa etmek" üst anlamlarına gelir (Bkz., Kazak, Kırgız Sözlükleri).

Çözgü ipinin halı tezgâhına aktarılması. Tezgâh hazırlama (Kırşehir, Mucur, Niğde, Aksaray).

İSDAR : (frs.)

Halı ve düz dokuma yaygı dokuma tezgâhı. Hana (Kırşehir, Mucur, Kayseri, Niğde, Aksaray, Nevşehir, Konya).

Anadolu'da istar şeklinde de söylenir.²²

İLME : (< tü. il - me)

F.K. F.İ.

Düğüm (Kırşehir, Mucur, Konya, Kayseri, Aksaray). Bazı yörelerde *ilma* diye söylendiği ifade edilmektedir.²³ bkz., ilmek.

İLMEK : (< tü. il - mek)

F.K. F.İ.

Düğüm, ilme (Kırşehir, Mucur, Kayseri, Konya, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Çorum, Yozgat, Sivas, Afyon, Uşak).

İNMECİ BIÇAĞI : (< tü. in - me - ci + bıç - ak - ı)

F.K. F.İ. İ.İ. F.K. F.İ. iy.eki

Düğüm ipini kesmek için kullanılan, keskin ağızlı, küçük bıçak. Halı bıçağı (Kırşehir, Mucur, Aksaray).

KENARE : (frs.)

Oda süslemesinde, taban halısı serildikten sonra kenarlarda kalan boşlukları doldurmak üzere dokunan, ince, uzun halı. Büyük halı kenarlarına serilen kenarlık halısı (Kırşehir, Mucur).

KIRKIM : (< tü. kır - k - ı - m)

F.K. F.F. Y.S. F.İ.

1. Koyunun yününün kesilmesi
2. Koyunların yününün kesim mevsimi

Koyunların yünü yılda iki kez, ilkbahar ve güzün (sonbaharda) kesilir. Bu işleme *kırkim*, bu mevsime de *kırkim* (zamanı-ay)

denir (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Konya, Niğde, Nevşehir, Çorum, Yozgat, Afyon, Manisa, İzmir, Balıkesir, Çanakkale). bkz., kırkmak

KIRKMAK : (< tü. kır - k - mak)

F.K. F.F. F.İ.

Koyun yününün *kırkim makası* denilen özel bir makasla kesilmesi (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Konya, Niğde, Nevşehir, Çorum, Yozgat, Tokat, Sivas, Malatya, Afyon, Uşak, Manisa, İzmir, Çanakkale).

Anadolu'nun pek çok yerinde de aynı isimle bilinir.²⁴

KİLKİT :

Kirkit (Kırşehir, Mucur). Bkz., Kirkit

KİRKİT :

(< etü. kir + kit / kir- + kit- emir şekillerinin birleşmesi) Ahşap ya da demirden yapılmış, ahşap veya demir saplı, kurşun gövdeli, tarak şeklinde dişleri bulunan, dişleri ipler arasında girerek düğüm iplerini sıkıştırma yarayan alet (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Konya, Sivas, Kayseri, Yozgat, Çorum, Afyon, Manisa, İzmir, Çanakkale).

KARYOLA HALISI : (< it. carriola + tü. halı - sı)

İ.G. iy.eki

Karyola üstüne örtülen halı (Kırşehir, Mucur).

KOÇAM :

(< tü. koç - am < etü. kuç - "sarmak, kucaklamak")

F.K. F.İ.

İki avuç dolusu: Halk arasında kalite koçam ile ölçülür. Sözelimi, namazlık halısı 10 koçam yünden (10 çift avuç dolusu) elde edilen iple dokunur (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Nevşehir, Niğde, Konya, Kayseri).

KOÇLAMAK : (< tü. koç - la - mak < *koş "çift" -la-)

İ.K. İ.F. F.İ.

Çözgülek için eğrilen iki ayrı yumağın, çift büküm yapmak üzere biraraya getirilmesi: İki ayrı yumak (koçları) *koşlanır* (eşlenir-çiftlenir) ve yeniden eğrilerle çift büküm yapılır. Eşlemek. Koçlamak (Kırşehir, Mucur, Niğde, Nevşehir, Aksaray, Konya, Kayseri, Yozgat, Afyon, Uşak, İzmir, Manisa, Balıkesir, Çanakkale).²⁵

KÖŞE : (< frs. gūse)

Halı göbeği ile, göbeği çevreleyen kuşak arasındaki köşe dolgusu (Kırşehir, Mucur, Niğde, Aksaray, Konya, Kayseri, Sivas).²⁶

LÂDİK GÜLÜ :

(lat. Laodicea (Combusta) + frs. gül + tü. - ü)

İ.K. iy.eki

Lâdik halılarının kenar suyunda yer alan lâl-karanfil birleşimi süsleme motifi (Konya, Aksaray, Kırşehir, Mucur).

MAKAT HALISI : (< ar. makat + halı - sı)

İ.K. İ.G. iy.eki

bkz., Sedir halısı (Kırşehir, Mucur).

MAZI : (< frs. bâzû "kol")

Halı tezgâhının üst ve altındaki yuvarlak veya sekizgen şekilli ağaç. Üstte yer alanına üst mazi, altta yer alanına da alt mazi denir. Üst maziya dokunacak ipler, alt maziya da dokunan halı veya kilim sarılır (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Konya).²⁷ Anadolu'da *Bazı* (Aksaray, Niğde, Konya, Kayseri, Yozgat, Afyon), *Levent* (Muğla, Milas, Denizli, Aydın), *alt-üst ağacı* (İzmir, Manisa, Çanakkale) ve *Selvim* (İçel, Adana) diye de bilinir.

¹⁸ Başka anlamları için bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt VI, s. 2018.

¹⁹ Hallaç tokmağı, atacak tokmağına da *kertik* denilmektedir.

H.Açıköz, a.g.m., s. 148. Kelimenin etimolojisi için bkz., a.g.m.

²⁰ Yanlış tanımlar için bkz., H.Açıköz, a.g.m., s. 159.

²¹ Yanlış tanım ve başka anlamları için bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt VI, s.2208.

²² Bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt VII, s. 2489.

²³ Başka yerlerde kullanışı ve imlâ şekli için bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt VII, s.2531.

²⁴ Bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt VIII, s. 2830.

²⁵ *Derleme Sözlüğü*, cilt VIII, s. 2895'de kullanım yeri olarak sadece Nevşehir'in adı geçer.

²⁶ *Derleme Sözlüğü*nde yalnızca Kayseri'de adı geçer. Bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt VIII, s. 2979.

²⁷ *Derleme Sözlüğü*nde Kırşehir'in yanında İzmir, Ereğli (Konya) ve Adana'nın da adı geçer. Bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt IX, s. 3145.

MESES : (?)

Halı ipinin mazı (bazı-Levent) üzerine sarılması için mazı ağacı üzerine yerleştirilen ağaç çubuk. Mezar çubuğu: Halı ipi yerde çözüldükten sonra, tezgâha aktarılrken, yerde kazıklar üzerine dolanan ipler mezar çubuklarına (meses) geçirilir ve mazı üzerindeki yuvasına (mezar oyuğu) yerleştirilir ve ipler üst maziya dolandırılıp alt maziya indirilir (Kırşehir, Mucur).²⁸

MEYANE : (frs.)

Oda düzenlemesinde, ortada yer alan halıya verilen isim: Ortada yer alan halıya *meyane*, kenarlara serilen halılara da *kenare* denir (Kırşehir, Mucur).

MOTİF : (< fr.)²⁹

Halı deseni (Kırşehir, Mucur, Yunddağ-Manisa).

MUŞAMBA : (< ar. muşamma)

Geometrik karakterli süsleme (Kırşehir, Mucur).

NAMAZLA : (namazlak < frs. nemâz + tü. - lik)

Üzerinde namaz kılmak için dokunmuş halı (Yer sergisi olarak kullanılmaz. Namaz sonrasında kaldırılır. Bu yönüyle de seccadenen ayrılır.) (Konya, Niğde, Nevşehir, Aksaray, Kayseri, Sivas, Yozgat, Tokat, Amasya, Çorum, Erzurum, Erzincan, Kars, Ağrı, Manisa, Afyon, Uşak, Isparta, Balıkesir, İzmir, Çanakkale).

NEBATİ : (ar.)

Bitki karakterli süsleme (Kırşehir, Mucur).

PENÇE : (< frs. peñç - e)

El motifi. Kedi, köpek gibi hayvanların ayak motifi (Kırşehir, Mucur).

RENK ATMA : (< frs. renk + tü. at - ma)

Halının renginin solması (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Konya, Isparta, Afyon).

SECCADE HALISI : (< ar. seccade + tü. halı - sı)

Üzerinde namaz kılmak ya da küçük yerlere sermek veya üst eşyası olarak duvara asmak üzere dokunmuş, yaklaşık 2-2,5 m² büyüklüğündeki halı (Kırşehir, Mucur, Kayseri, Konya, Niğde, Aksaray, Tokat, Çorum, Yozgat, Sivas, Erzurum, Afyon, Uşak, Manisa, İzmir, Balıkesir, Çanakkale).

SEDİR HALISI :

Sedir, divan, makat üzerine serilen, yaklaşık 80 x 200 cm. boyundaki, ince, uzun halı (Kırşehir, Mucur). bkz., Serendaz.

SERENDAZ : (frs.)

Sedir halısı (Kırşehir, Mucur).

SERGİL : (?)

1. Taze bağ yaprağı.
2. Taze bağ yaprağından elde edilen yeşil renk (Kırşehir, Mucur).

SINDI : (< tü. sı - n - dı)

Düğüm ve halı yüzeyindeki tüyleri (hav) kesmede kullanılan alet. Makas (Kırşehir, Mucur, Niğde, Aksaray, Nevşehir, Kayseri, Çankırı, Çorum).

Anadolu'da sındık, sındır, sındı, sindi, sundu şeklinde de kullanıldığı söylenmektedir.³⁰

SÜMEÇ : (< etü. *sün - meç < sün - < söbü - "uzamak")

1. Düğüm ipinin az bükülmüş halı.
2. Eğrilecek yünü, kola dolayıp, eğirmede pratiklik sağlamak amacıyla, yaklaşık 5 cm. çapında yuvarlak bir şekle sokulması (Makina halıcılığında tops denir) (Kırşehir, Mucur, Niğde, Nevşehir, Aksaray, Konya, Kayseri).³¹

ŞEKİRİ RENK : (< frs. şeker + renk)

Kök boyadan elde edilen kırmızı renk. Şeker rengi (Kırşehir, Mucur).

TABAN HALISI : (< tü. taban + halı - sı)

1. Oda içine serilen halıların hepsine birden verilen isim.
2. Oda halısı (6 m² ve daha büyük halılara denir) (Kırşehir, Mucur).

TAKIM YASTIK : (< tü. tak - ı - m + yastı - k)

Kırşehir ve Mucur'da yastık takım halinde (altı adet) dokunur. Buna takım yastık denir (Kırşehir, Mucur, Konya, Uşak).

TEFE : (?)

Düz dokuma yaygıları dokumada kullanılan, üç-beş dişli kirkit: Halı ve düz dokuma yaygılar (kilim, cicim, sili, sumak) farklı kirkitle dokunur. Halı için çok dişli ve ağır kirkitler, diğer dokümanlar için daha hafif ve az dişli kirkitler kullanılır. Bunlar da ayrı isimle anılır. Sözelimi Kırşehir ve Mucur'da Tefe, Aksaray, Niğde, Konya, Afyon yöresinde *sümük* diye bilinir.³² bkz., Kirkit-kirkit.

TEKLEME : (< tü. tek - le - me)

Düğümün tek çözgü üzerine bağlanması. Tek düğüm (Kırşehir, Mucur).³³

TİLİF : (< tü. til - i - g/m/b/p/f)

Desen kenarının siyah veya koyu bir renkle, birkaç defa belirlenmesi, çerçevesizliği (Kırşehir, Mucur).

TOP : (tü.)

Halı göbeği (Kırşehir, Mucur, Emirdağ, Dazkırı-Afyon, Döşemealtı-Antalya, Muğla, Milas).

TOPRAKLİK : (< tü. toprak - lik)

Halının başlangıç ve bitim yerinin, sökülmemesi için 10-15 cm. boyunda, kilim tekniğiyle dokunması (Kırşehir, Mucur, Niğde, Nevşehir, Aksaray, Kayseri, Konya, Uşak, Kula, Gördes, Bergama).³⁴ Anadolu'da *ağızlık* da denir (Manisa, İzmir).

VARANGELEN : (< tü. var - an + gel - en)

Dokuma sırasında çözgü iplerinin bir öne bir arkaya geçmesini sağlayan ağaç çubuk: İp çözülürken kücü ve varangelen iplerin arasına, birbirlerine göre ters işlemlerle, bir alttan bir üstten geçirilerek yerleştirilir. Varangelen yukarı veya aşağıya hareket ettirildiğinde çözgü ipleri kendi arasında bir öne bir arkaya hareket eder. Bu sırada aradan atkı ipleri geçirilir ve kirkitle dövülerek sıkıştırılır (Kırşehir, Mucur, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Konya). Anadolu'da *Gelevara*, *Vargel* (Ayvacı, Ezine-Çanakkale, Bergama-Izmir, Manisa) isimleriyle de bilinir.³⁵

YAN AĞACI : (< tü. yan + ağaç - ı)

Dokuma tezgâhını ayakta tutan dik ağaçlar (Kırşehir, Mucur, Niğde, Nevşehir, Aksaray, Kayseri, Konya, Isparta).

YASTIK HALISI :

(< etü. yasta - k // *yast - a - ast - a- "alta almak" + halı - sı)

İnsan sırtını duvara yasladığında, duvarla irtibatı kesmek için dokunmuş halı (içerisi saman veya karnışla doldurulur) (Kırşehir, Mucur, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Çorum, Yozgat, Kayseri, Sivas, Konya, Malatya, Maraş, Afyon, Manisa).

ZEYTUNİ YEŞİL : (< ar. zeytünü + tü. yeşil)

Yeşil zeytin rengi. Yeşil renk (Kırşehir, Mucur).

²⁸ Başka anlamları için bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt IX, s. 3171-72.

²⁹ *The Oxford English Dictionary*, Oxford, At The Clarendon Press, cilt VI, 1970, s. 695.

³⁰ Kullanıldığı yerler ve kullanılış şekilleri için bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt X, s. 3610.

³¹ Başka anlamları için bkz., H.Açıkğöz, a.g.m., s. 152.

³² Başka anlamları için bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt X, s. 3858.

³³ Dokumacılık dışındaki başka anlamları için bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt X, s. 3866.

³⁴ Antalya'da da aynı isimle bilinir. Bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt X, s. 3964.

³⁵ Kullanıldığı başka yerler ve değişik anlamları için bkz., *Derleme Sözlüğü*, cilt XI, s. 4090.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ :

Kırşehir ve Mucur halıları XVII. yüzyıldan itibaren ünlü bir hale gelmiştir: Bu yüzyıl, politik açıdan Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına rağmen, el sanatının, özellikle de Anadolu Türk Halı Sanatı'nın klasik çağını yaşadığı bir dönemdir. Gördes, Kula, Lâdik, Milas gibi halı merkezleri de yine aynı yüzyılda tanınmaya başlamıştır.

XVIII. yüzyıldan itibaren yabancı sermayenin Anadolu'ya girmesiyle, önceki yüzyılın halıcılığı yerini, Avrupalı halı tüccarlarının beğenisine terketmiştir. Osmanlı Devleti'nin de desteğiyle, özellikle İngilizler Anadolu halıcılığını ellerine geçirmişlerdir: Başlangıçta, İzmir'de faaliyet gösteren halı tüccarları 1908 yıllarında, *The Oriental Carpet Manufactureres Ltd.* (Şark Halı Kumpanyası) adıyla birleşip daha da güçlenmişler, İngiltere'den getirdikleri jeneratörlerle Menemen, İzmir, Uşak gibi merkezlerde iplik fabrikaları açıp, sadece Batı Anadolu'da 48'den fazla merkezde, teşkilatlandırdıkları kişiler ve muhtarlar aracılığıyla acentalar kurup, kendi ürettikleri pamuk ipler, kendi getirdikleri boyalar ve kendi zevklerine göre hazırladıkları desenlerle, ısmarlama halılar dokutturup, bunları İzmir Limanı'ndan, *Smyrna* (İzmir) *Halıları* adıyla Avrupa'ya ihraç etmişlerdir.³⁶

Yaklaşık 1934 yıllarına kadar sürdürdükleri bu faaliyetlerini bir süre sonra Anadolu'ya da taşımışlar, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Konya, Maraş gibi merkezlerde halılar dokutturmuşlardır. Batı Anadolu'nun desenini Doğu Anadolu'ya, Kırşehir'in motifini Manisa'ya taşımışlardır. Motifler, renkler, isimler birbirine girmiş, günümüz Anadolu halıcılığının bozulmasının temelleri o zamanlar atılmıştır.

Adı geçen şirketin Kırşehir, Mucur, Bor, Niğde, Ürgüp, Avanos gibi halı merkezlerinde de şirketler kurması, Batı Anadolu gibi, bu yörenin halıcılığının da bozulması ve kaybolmasına yol açmıştır. Kırşehir ve Mucur'daki motif, fitil, flote gibi alıntı kelimeler bu yüzyılda yerleşmiş ve günümüze kadar gelmiştir.

Bugün Kırşehir ve Mucur halılarında kullanılan terimler daha çok çevre şehir halılarının terimlerine benzer. Kullanılan terimlerin tamamına yakını Türkçedir: Tespit edebildiğimiz terimlerden 46 tanesi Türkçe, 6 tanesi Arapça, 16 tanesi Farsça, bir Almanca, bir tane de Fransızca kökenli kelime bulunmaktadır. Alıntı kelimeler arasında Farsça ve Arapça çoğunluktadır. Almanca ve Fransızca terimlerin İngilizlerin yörede gösterdikleri halıcılık faaliyetleri sonucunda geldiğini tahmin ediyoruz.

³⁶ Yabancı sermayenin Anadolu'ya girişi ve halıcılık faaliyetleri hk., bkz., O. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş Yayınları*, Ankara 1982; Z. Sönmez, "Batı Anadolu Türk Halıcılığının 19.Yüzyıldaki Durumu Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Türk Halıları Özel Sayısı*, sayı 32, 1984, s. 95-106; B. Deniz, "Gördes Halıları", *Bilim Birtlik Başarı*, sayı 45, 1986, s. 15; E. Anmaç, "İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi", *Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 18-20 Kasım 1992, Ankara 1994, s. 5-17.

The Dictionary of Kırşehir and Mucur Carpets (summary)

Assis. Prof. Bekir Deniz*

Although it has been nearly a hundred years since Art History was established as a science in Turkey, the vocabulary for Turkish Art and Art History have not been well established: many terms are of Arabic, Persian, French and English origin.

There is no dictionary on Turkish weaving and textile art, either. Those that exist are the explanations of the terms in historical resources. Although scholars studying in this field are aware of the absence of such a dictionary, one has not yet been published.

It certainly takes very long to research all the weaving centres in the vast Anatolian land and to come to a common conclusion. It can be better understood how important this work is when one considers that every village or town is a weaving center.

It is possible to do this research through surveys. It is best to choose the original words used by the actual weaver. This can only be done by sitting with the weaver and talking to him. After this survey each word should be identified carefully and the etymology of the words should be established by the linguists, and which word should be used in modern Turkish must be determined.

* Ege University, Faculty of Literature,
Head of Archeology and Art History Department.